

УДК 37.016+811.161.2

**Т. Ф. БУГАЙКО ТА Ф. Ф. БУГАЙКО ПРО РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ УЧНІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Гальонка О. А.

У статті розкриваються погляди видатних українських педагогів Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко на проблему розвитку мовлення учнів у процесі вивчення української літератури в школі, висвітлюються питання використання їх теоретичної спадщини словесниками Чернігівщини.

Ключові слова: література, розвиток зв'язного мовлення, система творчих робіт, тематика, види робіт.

В статье рассматриваются взгляды выдающихся украинских педагогов Т. Ф. Бугайко и Ф. Ф. Бугайко на проблему развития речи учащихся в процессе изучения украинской литературы в школе, вопросы использования их теоретического наследия словесниками Черниговщины.

Ключевые слова: литература, развитие связной речи, система творческих работ, тематика, виды работ.

The article reveals views of the prominent Ukrainian pedagogues T. F. Buhayko and F. F. Buhayko on the problem of students' language development in the process of studying the Ukrainian literature at school and elucidates issues of the use of their theoretical heritage by philologists of Chernihiv Region.

Key words: literature, development of a coherent speech, system of creative works, themes, kinds of work.

Розвиток зв'язного мовлення учнів у процесі вивчення української літератури проводиться в певній системі і реалізується під час виконання різноманітних усних і письмових завдань: відповіді на запитання, читання й аналіз художніх текстів, написання творчих робіт, підготовка презентацій.

Проблеми розвитку мовлення учнів здавна в колі зацікавлень вітчизняних методистів XIX – першої половини XX ст. Слід згадати праці О. Д. Алферова, В. П. Острогорського, М. О. Рибникової, М. В. Колокольцева, М. М. Соколова, В. В. Голубкова, в яких досить детально розглядаються питання підготовки і написання письмових робіт, їх тематика, жанр.

Так, О. Д. Алферов у своїй праці “Родной язык в средней школе” висловлює інтересні думки теоретичного й практичного характеру з питань письмових робіт учнів, наголошуючи на тому, що варто враховувати індивідуальні особливості учнів, пропонуючи теми творів відповідно до різних нахилів учнів, розвивати їх особистість.

Видатний вітчизняний педагог М. О. Рибникова підкреслювала, що “твір сам по собі один із найбільш активних, результативних методів роботи” [5, с. 474].

Ураховуючи досвід викладання словесності в навчальних закладах у XIX – першій половині XX ст., можна констатувати, що методисти розробили систему творчих робіт учнів, акцентуючи увагу на питаннях виховної ролі, тематиці, що визначалась суспільними обставинами.

М. О. Рибникова наголошувала на важливості правильного вибору вчителями тематики письмових робіт, пропонуючи теми, близькі й зрозумілі учням: їх життєві враження, література й інші види мистецтва. “Література і навколо неї театр, кіно, музика, музей. Ось ті матеріали, які повинні стимулювати письмову роботу” [5, с. 475].

Методист зауважувала, що непродумана тематика творчих робіт навряд чи принесе користь учням. “Сумнівно, чи будуть корисними твори, в яких учні намагаються продовжити розвиток сюжетів творів Гоголя, Грибоєдова, Чехова, Тургенєва. Цей “остроумный”, за своїм задумом, метод не виправдав себе” [5, с. 479].

На думку М. О. Рибникової, доцільними є теми творів, в яких характеризуються вчинки літературних героїв, їх психологія, виділяються й аналізуються важливі епізоди з твору, дається їх характеристика у зв'язку з епохою, середовищем, ідейний задум автора, постановка суспільних політичних питань, відповіді на них.

У методиці викладання української літератури в першій половині і 60-х рр. ХХ століття найбільш глибоко й повно питання розвитку мовлення учнів розробляли Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко, що знайшло своє вираження в роботі “Українська література в середній школі. Курс методики”.

Учені наголошували, що “багатство тематики й різноманітність форм письмових робіт у старших класах дають широкі можливості виховного впливу: в письмових творах з найбільшою глибиною розкривається внутрішній світ наших учнів; правильно поставлені, вони є надійним засобом збагачення емоцій молоді...” [2, с. 285–286].

Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко зосереджуються на питаннях виховного значення творчих робіт, етапах їх написання, тематиці. У статті ми зупинимося на системі письмових робіт з української літератури у творчій спадщині видатних методистів.

Педагоги, пропонуючи систему письмових робіт для учнів старших класів, зауважують, що вони “повинні не лише сумлінно викласти матеріал твору, а й узагальнити його, зробити висновки про ідейний зміст аналізованого образу, про його типовість, про художні засоби його творення” [2, с. 288].

Важливими є види письмових робіт, які розробляють Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко у названій праці.

Для учнів 9 класів вони вважають доцільними перекази літературного твору в поєднанні із розкриттям його ідейно-тематичної суті й з'ясування функцій художніх засобів, характеристика літературних героїв, порівняльна характеристика літературних персонажів.

Десятикласники виконують складніші теми: психологічна характеристика літературних персонажів в їх динаміці, порівняльні й групові характеристики літературних героїв одного твору, різних творів, розгляд окремих питань творчої майстерності митця (“Пейзажі у романі Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”), аналіз ідейних позицій письменника (“Погляди Лесі Українки на поета і поезію”), літературно-публіцистичні твори.

Для учнів 11 класу теми ускладнюються. “Види письмових робіт у цьому класі: порівняльні й групові характеристики; аналіз окремих творів і творчого шляху письменника, характеристика його ідейних позицій, дослідження тематики кількох творів, міркування літературно-публіцистичного характеру тощо” [2, с. 287].

Важливою є робота з підготовки до написання твору. Методисти радять звертати увагу на такі питання:

- тренувальні вправи (твори);
- вибір теми;
- відповіді на запитання з метою усвідомлення змісту;
- бесіда за темою твору;
- записування окремих влучних висловів, цитат;
- складання плану письмової роботи.

Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко орієнтують словесників на дотримання учнями відповідних вимог до написання творів, а саме: змістовність і відповідність темі, повнота її розкриття, логічність і послідовність у викладі матеріалу, дотримання пропорційності частин творчої роботи, мовно-стилістичне оформлення твору.

Методисти звертають увагу на важливість правильно складеного плану. “Твір потребує продумування; тему необхідно розчленовувати, встановлювати її складові елементи і намітити їх послідовність, конкретно визначити зміст кожної підтеми” [2, с. 299].

Особливого значення Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко надають творам, у яких порівнюються літературні герої. “Педагогічне призначення таких письмових робіт – виховання в учнів уміння зіставляти окремі образи і виявляти в них спільне, прислухатися до окремих реплік, помічати дрібні рисочки, часом тільки

злегка помічені автором, і з цих спостережень вибирати найістотніше, найбільш важливе” [2, с. 291].

Слушним є зауваження педагогів, про важливість творів на літературні теми: “Виконання письмових робіт на літературні теми сприяє глибокому засвоєнню знань з літератури, бо змушує учнів уважніше вчитуватися в текст твору, продумувати свої враження, зіставляти їх, виводити певні висновки. Ніщо так не допомагає усвідомленню й запам’ятовуванню якогось факту чи явища, як необхідність висловлювати про нього свою думку і висловлювати ясно, дохідливо, з належним мотивуванням” [2, с. 271].

Крім літературних тем, методисти пропонують: публіцистичного характеру, за особистими життєвими враженнями учнів, за творами суміжних мистецтв.

Робота з розвитку мовлення учнів у процесі вивчення української літератури продовжується на позакласних заняттях.

Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко радять це здійснювати через різноманітні форми позакласної роботи: читання художніх творів і написання на них рецензій, складання заміток для газет, анотацій, доповідей, рефератів.

Варто прислухатися до думки вчених: “Шкільна практика знає багато видів робіт, кожен з них допоможе розв’язанню якогось конкретного педагогічного завдання. Успіх досягається, коли застосовуються різноманітні роботи і коли вони розміщені по класах у належній послідовності, починаючи від легших до складних. Так забезпечується педагогічний вплив на різні сторони психіки учня, досягається належна послідовність у збагаченні літературних знань учнів, у зміцненні необхідних навичок” [2, с. 272].

Словесники Чернігівщини творчо застосовують педагогічну спадщину Т.Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайко у своїй практичній діяльності. Слід звернутися до досвіду заслужених учителів України Т. Г. Кобернюк, Г. В. Зацариної, О. І. Гребницької, учителів-методистів Н. Д. Черенкової, В. О. Павленко, Т. Г. Фесенко, С. А. Дьомкіної, В. І. Ступак, котрі привчають учнів осмислювати тему твору, повністю її розкривати, добирати відповідний матеріал, логічно його викладати, правильно мовно оформлювати, виховують справжніх патріотів рідної землі.

“Ранньою весною, – пише учень Т. Г. Кобернюк, – коли на полях розтане сніг і збіжить струмками до долин і ярів, коли в повітрі запахне весняним вітром, коли земля почне дихати своїм могутнім споконвічним диханням, коли сонце ще тільки мигає зеленими і жовтими блискавками над горизонтом, а над землею тремтить синій туман, виходжу в поле. Воно зустрічає мене неосяжною чорнотою свіжозораної землі. Під першими променями вмітого весною сонця вилискують масні скиби ріллі, і від цього райдужного блиску серце сильніше гонить по тілу кров, вільніше дихають груди. Беру в руки грудочку землі і вдихаю її духмяний запах, що шугає в голову радісним хмелем. В мене на долоні частинка джерела людського щастя. І від того, що я тримаю в руках щастя, мені хочеться співати на все поле, на весь світ, хочеться цілувати цю рідну землю і разом з тим хочеться... плакати: я прийшов, щоб востаннє поговорити з тобою і надивитись на тебе, як на вірного друга мого босоногого дитинства. І тому, мабуть, мені нелегко розставатися з полем, як нелегко розпрощатися з дитинством. Я з цього поля рівною стежиною піду в життя. Ці слова сказані не для красивого звучання, ні. В них звучить терпка і солена правда. І якщо їх до глибини розуміти, то кожен мій ровесник відчує те, що відчуваю зараз я, стоячи на грані моїх особистих двох життєвих епох. Одна з них – це моє дитинство, а друга – самостійне життя. І мені ніби вчувається, що моя рідна земля бажає мені щасливої дороги, своїм урочистим мовчанням дає останні поради, останні настанови. Земле моя рідна, як же мені не любити тебе, коли ти в роки мого золотого дитинства була моїм вірним другом, а тепер, коли я стою на порозі свого самостійного життя, ти стала моєю матір’ю! На прикладі свого життя я доведу тобі, що я вірний твій син, що святу любов свою до тебе я пронесу крізь бурі життєвих негод. Будь спокійна за мене, земле, адже я

Між людьми буду жить, молодий і крилатий,
Підніматись в роботі, неначе в боях,
Буду ниву я жать і солдатом стояти
Біля серця твого, Батьківщино моя”.

Література

1. Алфёров А. Д. Родной язык в средней школе / А. Д. Алфёров. – М., 1916.
2. Бугайко Т. Ф. Українська література в середній школі. Курс методики / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. – К., 1962.
3. Голубков В. В. Методика преподавания литературы / В. В. Голубков. – М., 1955.
4. Колокольцев Н. В. Развитие устной и письменной речи на уроках литературного чтения / Н. В. Колокольцев. – М., 1958.
5. Острогорский В. П. Беседы о преподавании словесности / В. П. Острогорский. – СПб., 1913.
6. Рыбникова М. А. Избранные труды / М. А. Рыбникова. – М., 1958.
7. Соколов Н. М. Устное и письменное слово / Н. М. Соколов.